

Т.І.Артџомова, д-р екон. наук

Інститут економіки та прогнозування НАН України

МЕТОДОЛОГІЧНА АНАТОМІЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

З позицій ціннісної методології простежено витоки глобальної фінансово-економічної кризи. Подолання системної соціально-економічної дестабілізації господарської життєдіяльності кінця XX – початку XXI століть автор пов'язує з необхідністю формування логіки Серединного шляху, що спирається на нову модель загальної економічної рівноваги господарської системи.

Наближаються треті роковини глобальної фінансово-економічної кризи. Виникнувши на кредитово-іпотечних ринках США, вона охопила практично всю світову економіку і сьогодні (незважаючи на поспішні офіційні заяви про її завершення) продовжує демонструвати свою руйнівну силу, проростаючи метастазами енергетичного, політичного, боргового, продовольчого й інших осередків, перетворюючись для людства на якусь подібність хронічної хвороби. Проблема подолання кризи, втративши початкову гостроту, як і раніше залишається актуальною темою для обговорення в суспільних колах різного рівня: вимагають перегляду нещодавні авторитетні прогнози щодо майбутнього світового порядку, підлаштовуються механізми страхування, уточнюються перспективи зростання і перекроюються бюджети для запуску процесів модернізації національних економік. Хоча певні уроки з глобальної фінансової кризи винесено, проблема її широкої політико-економічної оцінки залишається відкритою, а разом із тим зберігається загроза рецидиву.

У принципі, фахівці з самого початку відзначали, що за фінансовою оболонкою кризи приховано глибші процеси системного характеру¹. Особливу категоричність в оцінках виявив Дж.Сорос, на думку якого, вся "глобальна фінансова система була побудована на хибних передумовах. І що ще важливіше, не-правильні уявлення лежать в основі не лише фінансового ринку,

¹ Див., напр.: Суєтин А. О причинах современного финансового кризиса // Вопросы экономики. – 2009. – № 1; Пахомов Ю., Пахомов С. Мировой финансовый кризис: цивилизационные истоки // Экономист. – 2009. – № 2; Ершов М. Кризис 2008 года: "момент истины" для глобальной экономики и новые возможности для России // Вопросы экономики. – 2008. – № 12.

а й усього соціального устрою"². Відомо, що в моменти критичної напруги життєвих сил найвиразніше виявляються, отримують істинну оцінку найбільш глибинні, фундаментальні засади буття. Тому важливо в нинішній повсякденній метушні, пов'язаній із спробами надолужити прогаяне, не втратити того головного одкровення, яке було явлене людству в розпал економічної стихії, бо без адекватного діагнозу хвороби неможливо розраховувати на її успішне подолання і подальший суспільний розвиток у справді рівноважній системі координат. Ураховуючи глибинне підґрунтя механізмів дестабілізації на світових фінансових ринках, правомірно припустити, що з'ясування їхньої природи є можливим на шляхах методологічного розтину (анатомії) феномену соціально-економічної процесуальності (турбулентності). Такий аналіз із необхідністю є ціннісним і спрямований на пізнання (рефлексію) системи суспільного господарства як економічного блага (буття економічного простору-часу); через логічне "занурення" в аннали соціально-економічної пам'яті він дозволяє повернутися до витоків господарської процесуальності, а разом з тим конструктивно оволодіти її механізмами³.

Спроби такого осмислення роблять у науковій літературі, коли пострадянську трансформаційну кризу і глобальні фінансові потрясіння початку XXI століття порівнюють із періодом Великої депресії 1929-1933 років, і це якимсь трансцендентним чином поєднує їх між собою на глибинному ціннісному рівні, незважаючи на зовнішню кількісно-якісну несхожість – незіставність у координатах простору-часу. Вказані асоціації у формі якихось тривожних очікувань, передчуття глобальної соціально-економічної дисгармонії у світовій соціологічній думці простежуються впродовж досить тривалого часу, наприкінці XX століття вони отримують новий імпульс. "Зараз на глобальних просторах розгортається якийсь універсальний процес, що має певну схожість, хоча і дещо іншу природу, з вираженою нерівноважністю соціально-економічного середовища, яка передувала настанню періоду гострої кризи і "великої депресії" 30-х років, – читаємо, зокрема, у А.Некlessи. – Ці асоціації й наводять на думку, що світ економістичний, світ Постмодерну, можливо, не має реальної історичної перспективи, а є прелюдією до глобальної великої депресії з непередбачуваним загальним результатом і високою ймовірністю "зміни регістра", встановлення панування відверто демодернізаційних тенденцій

² Сорос Дж. Новая парадигма финансовых рынков. – М., 2008. – С. 26.

³ Про ціннісну методологію економічного дослідження див.: Артємова Т.И. Стоимость и цена: логико-исторический процесс формирования. – К., 2006.

на планеті"⁴. Ці тривожні роздуми перекликаються з рефлексією "кінця історії" Ф.Фукуями, "екоспазму" О.Тоффлера, "дев'яностих, що ревуть" Дж.Стігліца, іншими науковими передчуттями.

Що стосується сприйняття в науковому середовищі нинішнього феномену системної деструкції на глобальних фінансових ринках, то воно позиціонується в широкому діапазоні – вельми неоднозначно і суперечливо. На думку Дж.Сороса, американська фінансова криза офіційно вибухнула в серпні 2007 року, коли центральні банки зробили інтервенції для підтримання ліквідності банківської системи⁵; її безпосередні причини пов'язані з пузирем інтернет-компаній, що луснув наприкінці 2000 року⁶, а історичні передумови сягають корінням у 1930-і та 1980-і роки, зумовлюються особливостями мислення господарювальних суб'єктів і пов'язані з формуванням і рухом гігантського фінансового пузиря. З часів Великої депресії, пише автор, регулювальні органи успішно протистояли наростанню проблем у галузі міжнародних фінансів; як не дивно, але саме їх успіх дозволив у 1980-і роки знову розвинутися ринковому фундаменталізму (так званій магії ринку). Під його впливом фінансові органи втратили контроль над ринками, а надпузир отримав могутній імпульс для свого розвитку⁷. "Дерегулювання випустило з пляшки Джинна Золотої лихоманки, при цьому дерегулювання в банківській сфері дозволило цьому Джинну спрямуватися невірним і небезпечним шляхом, почалася гонка на розорення"⁸, – підкреслює Дж.Стігліц. Здавалося б, якщо механізми дерегуляції так рельєфно окреслені як причина фінансово-економічної кризи, мають бути очевидними шляхи стабілізації глобальних фінансових ринків і оздоровлення соціально-економічної ситуації загалом. Проте це не так. Світова фінансова криза, яка перейшла в гостру фазу в середині вересня 2008 року, очікувалася давно, але разом з тим виявилася досить несподіваною⁹, відзначає, наприклад, С.Алексашенко. "Очевидно, що надпузир є досить складним як для спостереження, так і для пояснення"¹⁰, – пише Дж.Сорос. Дж.Стігліц говорить про подвійну мораль у системі американського корпоративного управління, про формування своєїрідної "культури коруп-

⁴ Неклесса А.И. Эпilog истории // Восток. – 1998. – № 5. – С. 19.

⁵ Сорос Дж. Новая парадигма финансовых рынков. – С. 13.

⁶ Там же. – С. 15.

⁷ Там же. – С. 110-113.

⁸ Стиглиц Дж.Е. Ревущие девяностые. Семена развала. – М., 2005. – С. 138-139.

⁹ Алексашенко С. Кризис – 2008: пора ставить диагноз // Вопросы экономики. – 2008. – № 11. – С. 25.

¹⁰ Сорос Дж. Новая парадигма финансовых рынков. – С. 113.

ції"¹¹. Сьогодні ж, після вжиття низки антикризових і регулювальних заходів, фінансова система США продовжує реанімувати архітектуру, яка існувала до Великої депресії й яка припускає можливість поєднувати інвестиційну і комерційну банківську діяльність у рамках однієї компанії, а отже, зберігає джерело формування нових ризиків. У контексті сказаного проблема "повернення до витоків" господарської процесуальності за допомоги ціннісної методології економічного аналізу зберігає актуальність.

Відомо, що вступу людства в період глобальних криз і глибоких трансформацій на зламі століть і тисячоліть передувало формування "нової економіки". Тлумачення суті вказаного феномену в науковій літературі є неоднозначним: нову економіку тлумачать як інформаційну, постіндустріальну, високотехнологічну, сервісну, економіку третьої хвилі, економіку постмодерну, мережеву і т. д., що, на наш погляд, свідчить, з одного боку, про багатовимірність і суперечливий характер самого явища, з іншого – про його неадекватне пізнання й осмислення глобальним співтовариством. На пострадянському науковому просторі зміст нової економіки переважно прояснюють крізь призму концепції економіки, заснованої на знаннях (економіки знань)¹². При цьому виокремлюють, як правило, такі фундаментальні ознаки економіки знань, що ідентифікують її як соціально-економічну реальність:

- перетворення знань як продуцента релевантної інформації на вирішальний чинник економічного зростання і джерело суспільного багатства;

- дифузія науково-технологічних інновацій як результат ефективної комерціалізації знання через утілення розумової (наукової й освітньої) суспільної діяльності в інвестиційні та споживчі товари;

- здатність господарювальних суб'єктів різного рівня керувати буттям часу власної соціально-економічної життєдіяльності з метою забезпечення конкурентних та інших ринкових переваг.

Отже, масове виробництво й ефективна комерціалізація знань, креативність, дифузія інновацій, соціально-економічне

¹¹ Стиглиц Дж.Е. Ревущие девяностые. Семена развала. – С. 392-399.

¹² Див.: Попов Е.В., Власов М.В., Симахина М.О. Институты регионального развития экономики знаний // Региональная экономика. – 2010. – № 4; Янченко Е.В. Новое качество социально-трудовых отношений в экономике знаний // Креативная экономика. – 2009. – № 7; Арыстанбекова А. Экономика, основанная на знаниях // Мировая экономика и международные отношения. – 2008. – № 6; Макаров В.Л., Клейнер Г.Б. Микроэкономика знаний. – М., 2007; Україна у вимірі економіки знань. – К., 2006; Економіка знань: виклики глобалізації та Україна. – К., 2004; Глухов В.В., Коробко С.Б., Маринина Т.В. Экономика знаний. – СПб, 2003 та ін.

прискорення, конкурентні переваги – такою є логіка нової економіки як гідної спадкоємиці ідеалів епохи Просвітництва. Слід зазначити, що концепція економіки знань – це перший глобальний проект, який набув великого поширення на пострадянському, добре обробленому науково-освітньому просторі¹³ в умовах ідейного краху соціально-економічної доктрини марксизму. Інтелектуальна еліта, молодь, що вчиться, з натхненням сприйняли вказаний проект як обґрунтування можливостей успішного подолання наслідків трансформаційної кризи й інтенсивного приросту економічного добробуту на мікро- і макрорівнях господарювання. Так, спираючись на висновки експертів ООН, що в економіці, заснованій на знаннях, знання створюють, розповсюджують і використовують для забезпечення господарського зростання і міжнародної конкурентоспроможності країни, фахівці цілком обґрунтовано вважають, що "при цьому знання збагачують усі галузі, всі сектори й усіх учасників економічних процесів"¹⁴; "...знання, які перетворюються на сучасні виробничі технології та продукти споживання, забезпечують інтенсивний технологічний розвиток певних галузей виробництва і появу нових промислових технологій"¹⁵; "...концепція знанневої економіки обстоє кардинально новий теоретичний і практичний висновок, що принципи політики для досягнення світового лідерства стають необхідністю і для країн-аутсайдерів, якщо вони не відмовляються від економічного зростання"¹⁶; принципово нові можливості підвищення добробуту людей в економіці знань забезпечуються за допомоги соціодинамічного мультиплікатора економічного зростання (самозростання сукупного споживчого підсумку)¹⁷.

Сказане вище, поза сумнівом, справедливо. Відомо, що усвідомлення ролі знань як суспільної продуктивної сили, починаючи з епохи Просвітництва, сприяло значній активізації соціально-інтелектуальної діяльності, вивільненню потоку творчої енергії та дозволило з часом побудувати багате і технічно розвинене суспільство, яке нині ідентифікується як своєрідний клуб "золотого мільярда". Революційні зміни в інформаційних технологіях, що почалися в розвинених країнах у другій половині ХХ століття, зумовили інноваційний бум в інших галузях, що і стало підставою для формування ідеологами цих країн гло-

¹³ Радянський Союз після розпаду залишив високоосвічене, високоінтелектуальне суспільство. За свідченням національної та світової статистики, і сьогодні пострадянські країни демонструють стабільно високі темпи накопичення інтелектуального потенціалу.

¹⁴ Арыстанбекова А. Економика, основанная на знаниях. – С. 30.

¹⁵ Інноваційний розвиток економіки: модель, система, управління, державна політика. – К., 2005. – С. 29.

¹⁶ Багал Ю.М. Знаннева економіка: слово та діло // Монітор конкурентоспроможності. – 2008. – № 1-2. – С. 67.

¹⁷ Див.: Грінберг Р. Держава в економіці знань // Економіка України. – 2008. – № 10. – С. 32.

бального концепту економіки, яка базується (підноситься, буквально, зводиться) на фундаменті знань (knowledge based есоному). Як роз'яснюють фахівці, ядром знаннєвої економіки виступають не характеристики функціонування окремих галузей, пов'язаних із виробництвом знань у різноманітних проявах, а кінцевий синергетичний результат – комерціалізація знань для забезпечення сталого економічного розвитку. Проте знання за такого підходу не просто комерціалізуються, трансформуючись у гроші та товари, але в кінцевому підсумку буквально утилізуються й екскрементуються. І при цьому йдеться про знання як продукт освітньої та наукової діяльності суспільства, про знання як продукт розуму людини.

Можливо, в економіці знань лише розум, здоровий глузд, так зване раціональне знання підпорядковане отриманню комерційної вигоди, накопиченню економічного багатства, а розум як вище начало розуміння, світоосмислення продукує уможлядне знання, що розкривається через "загальне", "першопричину" і детермінує раціональне знання за допомоги ширшого цілепокладання людської діяльності? Ні, це не так. "Система науки традиційно розглядалася як первинний виробник нових знань, здебільшого через фундаментальні дослідження в університетах і державних лабораторіях, – пише А.Аристанбекова. – Ці знання відокремлювалися від результатів прикладних або комерційних досліджень, які забезпечують "технології". В економіці, заснованій на знаннях, межа між фундаментальними і прикладними дослідженнями, між наукою і технологіями стає дедалі хиткішою"¹⁸. За такого підходу цілісна картина світоустрою¹⁹ значно спотворюється; наукове сприйняття світу стає мозаїчним, примарним, нестійким, залежним від мінливих інтересів, упередженої думки.

Дж.Сорос прояснює вказану тенденцію на прикладі економічної поведінки учасників фінансових ринків. Наше розуміння світу недосконале, тому що ми є частиною того, що намагаємося зрозуміти, – говорить він. При цьому "розуміння світу" для ринкових суб'єктів, на думку автора, є тотожним "розумінню ринкової ситуації". "Розуміння ситуації та участь у ній передбачає наявність двох функцій": з одного боку, люди намагаються пізнати світ, у якому живуть (когнітивна функція), з іншого – вони прагнуть вплинути на світ і змінити його на свою користь (маніпулятивна функція). Якби ці дві функції бу-

¹⁸ Аристанбекова А. Економіка, основанная на знаниях. – С. 31.

¹⁹ Указаної картини як явища ноосфери, до речі, досі не створено, і не через недостатню наукову потенцію суспільної думки, а через відсутність загально визнаного ідейного лідера, здатного поєднати наукове співтовариство і висвітлити йому істинні шляхи створення такої картини.

ли відокремлені одна від одної, то могли б ідеально виконувати свою роль: розуміння учасників приводило б до накопичення інформації, а їхні дії – до бажаних результатів. І подібна гіпотеза вже виникала – наприклад, в економічній теорії, проте це припущення невиправдане, оскільки обидві функції діють одночасно і можуть впливати одна на одну. Так, для того щоб когнітивна функція була здатна створити знання, вона має розглядати соціальні явища як даність – лише тоді явище вважатиметься фактом, щодо якого можна висловлювати якісь зауваження. Так само для того, щоб досягати бажаних результатів, ми повинні засновувати свої рішення на знаннях. Проте в разі, коли обидві функції діють одночасно (рефлексивно), явище включає не лише факти з сьогодення і минулого, але і наміри й очікування. На підставі вищезгаданих роздумів автор виступає з різкою критикою на адресу не тільки "економіки знань", але методології мейнстриму загалом, стверджуючи, що "теорія раціональних очікувань дає цілком неправильну картину дії фінансових ринків"²⁰.

Безсумнівно, в міркуваннях Дж.Сороса є частка істини. Хвиля фінансових катастроф кінця XX століття, відзначає, зокрема, Л.Мясникова, стала результатом відповідної ланцюгової реакції фондових ринків на дії "клонуваних" брокерів, які були вбудовані в механізми однотипних технологій і користувалися однаковими комп'ютерними "підказками"²¹. В цьому сенсі можна піддати сумніву правомірність використання постулатів теорії раціональних очікувань у практиці регулювання фінансових ринків. Що ж до проблеми співвідношення "когнітивної та маніпулятивної" функцій сучасного економічного мислення, то тут погляди Дж.Сороса не лише не суперечать офіційній західній парадигмі економічного знання, але впливають із неї. Справді, сучасна теорія неокласичного синтезу як методологія мейнстриму²² позиціонує себе не так як джерело загального, позитивного знання, здатного забезпечити осмислення світобуття і світоустрою як єдиного цілого, а радше як якусь ідеальну ремісничу майстерню світу – джерело підручних інструментів для формування, налагодження і ремонту всіляких ринкових механізмів і ефективного управління конкретними економічними "операціями", "ситуаціями" і процесами.

Фахівці відзначають, що з другої половини XX століття західна економічна думка відмовилася від пошуків першооснови явищ, від виведення з одного або небагатьох "фундаментальних"

²⁰ Сорос Дж. Новая парадигма финансовых рынков. – С. 28-31.

²¹ Мясникова Л. Смена парадигмы. Новый глобальный проект // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 6. – С. 6.

²² У новій економіці загальнотеоретичне річизце мейнстрим у формі економічного імперіалізму претендує на роль лідера в поясненні та перетворенні підвалин глобальної системи суспільного господарства.

понять піраміди складних систем, що претендують на моделювання реальності. Відбулося це з тих причин, що ціннісні концепції, які утворюють мейнстрим, вирізняються вузькометодологічною спрямованістю, через що входять у суперечність не тільки один з одним, але і з реальними господарськими тенденціями, і таким досвідним шляхом переконують суб'єктів економічного знання в непродуктивності пошуків постійних, вічних зв'язків і законів²³. "Звідси – кардинальний поворот економічної науки від теоретичного "виведення" систем із первинних елементів до протилежного завдання – конструювання систем, максимально наближених до реальності, поворот до визначення природи і ролі окремого елемента системи виходячи з ... сукупності функціональних зв'язків і характеру решти елементів"²⁴. Натомість у сучасних умовах, коли політико-економічна конструкція марксизму формально втратила свій вплив у суспільстві, в західній економічній науці дедалі виразніше виявляється тенденція виведення загальних теорій з осмислення конкретних життєвих і господарських ситуацій.

Так, Нобелівську премію з економіки за 2007 рік вручено Л.Гурвицю, Р.Майерсону, Е.Маскіну за "засадничий внесок у теорію економічних механізмів"; автори при цьому починали свої дослідження з практичного питання: як має бути організована планова економіка, щоб інформація, потрібна для її ефективного функціонування, використовувалася оптимально²⁵? Концепція економічних механізмів, що виросла з прикладного розділу економічної науки, успішно пройшла практичну апробацію у процесі організації аукціонів на радіоспектр і схем ефективного розподілу донорських органів і тим заслужила право на статус методологічної теорії (!): "...зараз на ній базується вся сучасна мікроекономіка – неможливо уявити собі змістовний курс цього предмета, який не використовував би міркувань сумісності рівноважної поведінки суб'єктів із стимулами", – пишуть С.Ізмалков, К.Сонін і М.Юдкевіч, одночасно виявляючи невідання щодо того, "чи надовго дітище Гурвиця, Майерсона і Маскіна утримається на передовому фронті економічної науки"²⁶.

І такий стан речей в економічній науці стає не виключенням, а правилом: продукт освітньої та наукової діяльності піддається діагностиці на предмет його утилізації, можливості вигідного використання, а в разі, якщо вигода виявляється

²³ Див.: Ольсевич Ю.Я. Послевоенная мысль Запада: ключ к пониманию // Всемирная история экономической мысли: В 6-ти т. – Т. 5. – М., 1994. – С. 509-510.

²⁴ Там же. – С. 510.

²⁵ Див.: Измалков С., Сонин К., Юдкевич М. Теория экономических механизмов (Нобелевская премия по экономике 2007 г.) // Вопросы экономики. – 2008. – № 1. – С. 4.

²⁶ Там же. – С. 26.

прийнятною, його активно просувають у статус модної теорії й навіть парадигми. В цьому сенсі ідеї Дж. Сороса також не виходять за межі традиційного розуміння економіки знань, а назва однієї з його книг – "Парадигма фінансових ринків" – наводить на думку про незалежне існування "парадигм" решти ринків (продовольства, нерухомості, ресурсів тощо) та їх сегментів, причому кожна з таких парадигм рівною мірою може претендувати і на пояснення законів "соціального устрою" загалом. Про те, що вказане припущення не позбавлене підстав, свідчить безпрецедентна самовпевненість сучасних продуцентів економічного знання: на підставі "умови монотонності", адаптованої до теорії ігор, вони ставлять під сумнів мудрість біблійського царя Соломона²⁷, суть "дилеми абсурдних висновків" прояснюють, моделюючи поведінку Адама і Єви в Райському саду²⁸. Годі й говорити про рекомендації та рішення з управління конкретними ринками і життєоблаштуванням окремих країн і народів!

Самовпевненість суб'єктів економічного знання не випадкова, вона є формою рефлексії загальнометодологічного ядра офіційної західної економічної науки, яка ніби перебуває у стані вищого прояснення, "нірвани". Про це давно говорять і зарубіжні, і вітчизняні учені²⁹. Пануюча економічна наука (the mainstream economics) вважає глибоку критику капіталістичної економіки за якийсь різновид політичного радикалізму, пише Я. Корнаї. І навіть коли визнають очевидне існування проблем, наука стверджує, що їх цілком можна розв'язати, якщо вжити відповідних і рекомендованих теорією заходів; можливість "природжених" дефектів системи навіть не обговорюють³⁰. На підтвердження сказаного звернімося до одного з солідних збірників, що вийшов у світ на початку 1990-х років, де у формі нарисів, написаних провідними ученими Заходу, зроблено спробу підбити підсумки й охопити найважливіші напрями розвитку економічної теорії на зламі століть³¹. Тут розділи, присвячені методологічним оглядам, часто виглядають як якісь магічні тексти, пишномовні та незрозумілі. Уважно придивившись, доходиш висновку, що їх головними цілями є виправдання того самого приватного інтересу і захист світопорядку, що склався. "Еко-

²⁷ Там же. – С. 19–20.

²⁸ Рубинштейн Ар. Дилеммы экономиста-теоретика // Вопросы экономики. – 2008. – № 11. – С. 63–68.

²⁹ Див.: Олейник А. Российская экономическая наука: история значима (об учебнике "Экономикс" под редакцией А. Архипова, А. Нестеренко, А. Большакова) // Вопросы экономики. – 1999. – № 1. – С. 152 та ін.

³⁰ Див.: Тауш А. "Разрушительное созидание"? (Рассуждения в духе Шумпетера о некоторых трендах и Лиссабонском процессе в Европе) // Мировая экономика и международные отношения. – 2008. – № 10. – С. 34.

³¹ Панорама экономической мысли конца XX столетия: В 2-х т. – СПб, 2002.

номічну теорію середини 1960-х років часто характеризують терміном "неокласичний синтез". На сьогодні цей вираз набув де-що принизливого характеру, оскільки видається, що йдеться про погано продумане поєднання неокласичної мікроекономіки і кейнсіанської макроекономіки", – пише, зокрема, М.Бліні. – Наприкінці 1960-х років "неокласичний синтез" почав давати тріщини; як і в період 1929–1933-х, прихована до часу порожнеча в економічній теорії оголилася під впливом історичних подій. Ортодоксальні економісти втратили впевненість у собі, натомість представники різних альтернативних напрямів економічної теорії почали активно пропонувати свої варіанти відповідей на наболілі питання. Озираючись назад, проте, розумієш, що це було суто тимчасовою фазою; "...пом'якшивши деякі найменш реалістичні передумови, такі як доступність повної інформації, ортодоксальна теорія змогла захистити і збагатити базовий принцип неокласичної традиції, згідно з яким мотивом економічних агентів є власний інтерес... У результаті період розгубленості та дезорієнтації змінився часом значного прогресу, що усунув слабкості існуючої теорії та подолав, здавалося б, непереборну прірву між мікро- і макроекономікою"³².

Необізнаному читачеві важко зрозуміти, про що, власне, говорить автор. Тим часом, ідеться про запеклу "суперечку двох Кембриджів" щодо проблем капіталу і розподілу, яка похитнула підвалини західної економічної науки в 1960–1970-і роки. М.Бліні й інші автори говорять про цю дискусію езоповою мовою, обминаючи її суть та імена головних дійових осіб. Дискусія пішла в минуле, сліди її загубилися, ортодоксальна теорія неокласичного синтезу вийшла з неї переможницею, виявивши високий рівень "пристосовності" та "винахідливості"³³. Здавалося б, до чого ворухити минуле? Проте дійсність знову, як і в період 1929–1933 років, оголяє духовну "порожнечу" економічної теорії, примушує говорити про помилковість її вихідних методологічних передумов, про те, що приватний інтерес і практична вигода не можуть слугувати надійною підставою для суспільного блага, а теоретичні принципи, що виростили з практичної необхідності й успішно апробовані для розв'язання конкретних життєвих ситуацій, не можуть бути взяті за основу загальної методології науки. В цьому сенсі економічна теорія, яка ініціативно приміряє на себе роль ідейного лідера людства в епоху глобальних трансформацій, насправді виявляється недбайливою ученицею, що не опанувала основні канони класичної філософії.

Справді, відчуття задоволення, переживання щастя, за І.Кантом, є критеріями доброго життя для кожної людини як

³² Там же. – Т. 1. – С. 173–176.

³³ Там же. – С. 176.

природної істоти. Відповідно, принцип щастя цілком відповідає природному "закону причинності", як відповідають йому і ті гіпотетичні імперативи ("матеріальні принципи"), які продукує практичний розум із метою реалізації вказаного принципу. "Бути щасливим – це необхідне бажання кожної розумної, проте кінцевої істоти й, отже, неминуче визначальна підстава її здатності бажання"³⁴, – пише І.Кант. Жити відповідно принципу щастя означає жити відповідно природі, але, згідно з Кантом, жити відповідно природі не означає жити розумно, отже, людина й інші розумні істоти можуть і повинні жити не за принципом себелюбства й особистого щастя, а дотримуючись практичних законів, які розум формулює у вигляді категоричних імперативів.

Порівнюючи гіпотетичні імперативи з категоричними, Кант пише, що принципи себелюбства можуть містити в собі загальні правила вміння знаходити засоби для реалізації конкретних цілей і в цьому сенсі є певними теоретичними принципами, що постулюють, наприклад, закон, який свідчить, що той, хто хоче їсти хліб, повинен вигадати млин. Але практичні приписи, які на них ґрунтуються, ніколи не можуть бути загальними, адже визначальна підстава здатності бажання покоїться на відчутті задоволення і незадоволення, яке ніколи не можна вважати за спрямоване взагалі на одні й ті самі предмети³⁵. "Емпіричні принципи взагалі непридатні для того, щоб засновувати на них моральні закони, – пише І.Кант. – Насправді, загальність, із якою вони повинні мати силу для всіх розумних істот без відмінності, безумовна практична необхідність, яку тим самим приписують їм, відпадають, якщо підстава їх береться з особливої будови людської природи або з випадкових обставин, у які вона поставлена"³⁶.

Виходячи з вищесказаного, виходить, що приватний інтерес сам по собі є аморальним, спроба ж побудови на його основі загальнонаукової методології одночасно означає зведення в ранг загального закону нігілістичного ставлення до будь-яких етичних принципів. Оскільки економічна теорія у формі економічного імперіалізму методологічно охоплює зараз усі сфери суспільної діяльності, то захист "базового принципу неокласичної традиції, згідно з яким мотивом економічних агентів є власний інтерес", по суті, є розтлінням суспільства й усіх його економічних суб'єктів. Виходить, що проблеми дезорганізації фінансових ринків, початок яким поклали події 2007–2008 років, так само як і всі попередні соціально-економічні потрясіння Західного світу, включаючи Велику депресію 1929–1933 років, зумовлені особливостями методології офіційної маржина-

³⁴ Кант І. Критика практического разума. – СПб, 1995. – С. 141.

³⁵ Там же. – С. 142.

³⁶ Там же. – С. 101.

льної економічної теорії, а саме: зведенням емпіричних принципів у ранг морального закону і тим само зневагою "безумовного веління морального обов'язку", за І.Кантом, – зневагою причинності, пов'язаної зі свободою, на догоду природній причинності. Тобто кризові явища реального господарського життя є породженням кризи методології економічної науки.

Справді, починаючи з 1930-х років у західній економічній літературі періодично з'являються публікації про методологічну кризу офіційної науки, найгостріші ж методологічні дискусії спостерігалися тут у 1930-1940-х і 1960-1970-х роках. Перша пов'язана з полемікою між Дж.Кейнсом і представниками неокласичної школи щодо взаємозв'язку мікро- і макроекономічного рівнів аналізу, яка завершилася формуванням конструкції неокласичного синтезу. В цей період методологічний індивідуалізм, який запанував в економічній науці, був детермінований кейнсіанською ідеєю державного регулювання економічних відносин, що дозволило на практиці приборкати соціально-економічну стихію, яка зародилася на фондових ринках і переросла у Велику депресію, а також закласти підвалини соціального ринкового господарства. Ідея державного регулювання національної економіки визріла й отримала реальне втілення на Заході у другій половині XX століття не без впливу марксизму і досвіду соціалістичного будівництва в СРСР, проте ідеологічне протистояння двох світових господарських систем не дозволяло говорити про це відкрито. Тому, почавши реалізацію в розвинених країнах капіталістичного світу моделі соціального ринкового господарства за допомоги політики "нового курсу", впливові представники західної (перш за все, американської³⁷) наукової еліти сформували "ліберальний фасад" – офіційне обличчя економічної науки, включивши "загальну теорію" Дж.Кейнса (за його мовчазної згоди³⁸) в конструкцію неокласичного синтезу на правах окремого випадку макроекономічної рівноваги в умовах неповної зайнятості ресурсів.

Наприкінці 1960-х років указана модель, проте, гостро виявила свою методологічну неспроможність у зв'язку з похвалюванням інфляційних процесів і активізацією соціальних вимог з боку найманих працівників. Дискусія, що було згасла, розпалася з новою силою. Офіційно вона точилася навколо кривої Фі-

³⁷ Політика "нового курсу" Ф.Рузвельта (а разом з тим і ліберальна економічна доктрина капіталізму, що методологічно офіційно супроводжувала її), "національна" за походженням, стала глобальною по суті через те, що "впродовж 1940-х років світовий центр економічної науки й економічного професійного співтовариства рішуче і остаточно перемістився з Європи, і зокрема з Великої Британії, у Сполучені Штати". Див.: Коутс А.У. Экономист как профессия // Панорама экономической мысли конца XX столетия. – С. 157.

³⁸ Див.: Современная экономическая мысль. – М., 1981. – С.117.

ліпса, її "істинної" та "видимої" конфігурації, в ширшому контексті – стосувалася проблем змістовного наповнення найважливіших економічних понять і механізмів реального функціонування капіталу і розподільних відносин, натомість її глобальний (загальнолюдський) сенс зумовлювався необхідністю подолання невідповідності між об'єктивним змістом законів загальної економічної рівноваги господарської системи, виявленим у працях економістів-класиків (А.Сміта, Д.Рікардо, А.Маршалла, Дж.Кейнса та ін. як представників логіки Середнього шляху³⁹), і механізмами їх реального моделювання з позицій "емпіричних" принципів. Напружений діалог "двох Кембриджів" почався на тлі "холодної війни" між конкуруючими моделями світогосподарського устрою. У цих умовах офіційна західна наука зробила все можливе, щоб якнайшвидше подолати ідейні суперечки, затушувати їх справжні причини і наслідки. Проте ініціатори й активні учасники дискусій виявилися незгідливими, вони сприйняли свою наукову позицію як веління етичного обов'язку і понесли за це суворе покарання.

Сучасні впливові економісти говорять про неухагу теорії неокласичного синтезу до проблем соціальної справедливості та розподілу⁴⁰, прагнучи не згадувати про праці в цій галузі Дж.Робінсон, П.Сраффи, М.Калецького, Н.Калдора (або, згадуючи, затемнювати їх значення⁴¹). Але якщо теоретична спадщина Дж.Робінсон значною мірою асимільована в мейнстрім і навчальні курси економікс, незважаючи на особисту драматичну долю вченого⁴², то зміст інших концепцій, зокрема П.Сраффи, в економічній науці й дотепер обнесено стіною неприйняття⁴³. Тим часом, ідейну кризу капіталізму, так само як і явища соціально-економічної дестабілізації на реальних ринках в 1960-х – 1970-х роках, було подолано переважно під впливом праць П.Сраффи і Дж.Робінсон, які актуалізували для західної еконо-

³⁹ Див. про це: Артёмова Т.И. Стоимость и цена: логико-исторический процесс формирования.

⁴⁰ Див., напр.: Блини М., Стюарт И. Экономическая наука и родственные дисциплины // Панорама экономической мысли конца XX столетия. – С. 892–893.

⁴¹ Коэн А., Харкорт Дж. Судьба дискуссии двух Кембриджей о теории капитала // Вопросы экономики. – 2009. – № 8 та ін.

⁴² Той, хто вважає всіх економістів нудними людьми, ніколи не зустрічався з Дж.Робінсон, яка в 1930-і роки, водночас з Е.Чемберліном розробила теорію недосконалої конкуренції, – пишуть П.Самуельсон і В.Нордхаус. – Робінсон взяла участь у палкій дискусії видатних американських економістів про сутність капіталу і життєздатність капіталізму. Дехто вважає, що вона заплатила надто високу професійну ціну за своє іконоборство – Комітет із нобелівських премій залишив поза увагою її визначний внесок у розвиток економічної науки. Див.: Самуельсон П., Нордхаус В. Экономика. – М., 2000. – С. 193.

⁴³ Бодриков М. Критика неорикардиянской теории стоимости и распределения // Вопросы экономики. – 2007. – № 5 та ін.

мічної думки теоретичну спадщину К.Маркса (а опосередковано – А.Сміта і Д.Рікардо) в галузі розв'язання так званої проблеми трансформації (історичної модифікації) відносин вартості в ціну виробництва. В цьому сенсі відомою є праця Я.Стідмена "Маркс після Сраффи"; крім того, як пише Ю.Ольсевич, "у відкритій формі вплив марксизму показала суто представницька конференція в США 1967 року, присвячена 100-літтю "Капіталу", де провідними учасниками були П.Самуельсон, Е.Домар та інші відомі теоретики. Якщо до війни основна реакція на праці Маркса полягала в їх тотальному конфронтаційному неприйнятті, "відкиданні", то в післявоєнний період західна думка прагне ввібрати і переробити все практично прийнятне з Марксової спадщини"⁴⁴.

У 1980-і роки розвинені країни світу вийшли на траєкторію сталого розвитку і стали ініціаторами інформаційної революції в технологіях, що додало впевненості у власних силах представникам ортодоксальної неокласики. "Безпосереднім результатом кризи було відродження економічної теорії, вона змогла триумфально повернутися, ввівши в модель цінові очікування, – пише у зв'язку з цим М.Бліні. – Період розгубленості та дезорієнтації змінився часом значного прогресу"⁴⁵. Проте оптимізм прихильників економічної ортодоксії вже на момент написання "Панорами" не можна назвати щирим через їх логічну непослідовність. "Те, що виникає, мабуть, можна позначити терміном "неокейнсіанський синтез", у якому має місце набагато тісніший зв'язок між мікро- і макроекономікою, ніж колинебудь з часів кейнсіанської революції"⁴⁶, – відзначає М.Бліні. І це притому, що кейнсіанська теорія, "вмонтована" в конструкцію неокласичного синтезу, дотепер залишається несприйнятливою до формування очікувань (про що, власне, впродовж багатьох років пише Дж.Сорос, і не лише він), а в мікроекономіці передбачено, що "...фірми максимізують прибуток, а домогосподарства – корисність, і так і не було взято до уваги кількісні обмеження, які, як припускав Кейнс, можуть бути важливим чинником їхньої поведінки"⁴⁷. Однією з особливостей сучасної економічної теорії останнім десятиліттям було ослаблення дискусій і поступове відновлення певного консенсусу⁴⁸, – читаємо далі, і це притому, що П.Самуельсон і В.Нордхаус у

⁴⁴ Ольсевич Ю. Я. Послевоенная мысль Запада: ключ к пониманию. – Т. 5. – С. 514.

⁴⁵ Бліні М. Обзор современной теории // Панорама экономической мысли конца XX столетия. – Т. 1. – С. 176.

⁴⁶ Там же. – С. 178.

⁴⁷ Там же. – С. 175.

⁴⁸ Див.: Там же. – С. 173.

своєму класичному підручнику виокремлюють цілий розділ – "Ворогуючі школи в макроекономіці"⁴⁹.

Автори "Панорами" вказують на занепад радянської моделі, яка не зуміла виявити ідеологічну гнучкість, "...і, цілком імовірно, повне прийняття ринкових реформ економістами Східної Європи і Радянського Союзу, не говорячи вже про економістів Китаю, В'єтнаму і зростаючої кількості країн, що розвиваються"⁵⁰. Разом з тим ринкове реформування господарських систем традиційного соціалізму за рекомендаціями Вашингтонського консенсусу, складеними на підставі методології "неокласичного синтезу", стало однією з причин їх глибокої трансформаційної кризи, небаченої для мирного часу; її наслідки в пострадянських країнах не подолано дотепер⁵¹. Натомість найуспішніші перетворення змогли здійснити ті держави (як, наприклад, Польща і Китай), які керувалися альтернативними Вашингтонському консенсусу стратегіями реформ⁵². Глибина і розмах соціально-економічних руйнувань у країнах із перехідною економікою оголили повну неспроможність методологічного ядра ортодоксальної неокласичної доктрини, що спонукало деяких західних економістів говорити про необхідність кардинального перегляду змісту всіх сучасних економічних теорій⁵³. Проте офіційна неокласика знов продемонструвала "гнучкість і винахідливість" (за М.Бліні) в боротьбі з ідеологічним "інакомисленням", уміло використовуючи мораль подвійних методологічних стандартів (аналогічну тій, що існувала в СРСР, – для загального і службового користування). Так, починаючи з 1930-х років і особливо після дискусій 1960–1970-х, дослідницькі програми, що стосуються проблем вартості, соціального захисту, капіталу, розподілу, відсотка, ефективного попиту, в західній науці поступово стали прерогативою вузького кола фахівців.

Керуючись власними критеріями етичного здоров'я і благополуччя, офіційна економічна наука намагається звільнити суспільну свідомість від тягаря "незручних" спогадів і болісних сумнівів, формуючи оптимістичний погляд на світ, який після ближчого розгляду виявляється різновидом моральної потворності, – недоумства, тобто олігофренії. Відомо, що в навчальних курсах економікс давно втратила актуальність теорія вартості, "зняте" або відсунуте на другий план питання про джерела прибутку і відсотка: не акцентовано на взаємозв'язку граничної

⁴⁹ Самуельсон П., Нордхаус В. Экономика. – М., 2000. – С. 638–658.

⁵⁰ Блини М. Обзор современной теории. – С. 174.

⁵¹ Обсяг ВВП України, наприклад, 2007 року, за даними Держкомстату, складав 72,6% від рівня 1990 року.

⁵² Див.: Ольсевич Ю.Я. Влияние хозяйственных реформ в России и КНР на экономическую мысль Запада. – М., 2007. – С. 67–68.

⁵³ Див.: Буайе Р. Предисловие к русскому изданию // Буайе Р. Теория регуляции: критический анализ. – М., 1997. – С. 31 та ін.

продуктивності капіталу з відсотком, згладжено "гострі кути" полеміки провідних західних економістів навколо позикового відсотка; основну увагу сконцентровано на процесах функціонального характеру, що стосуються, наприклад, впливу ставки відсотка на інвестиції, умовах дисконтування доходів ринкових суб'єктів тощо⁵⁴. Після фінансових потрясінь кінця 1990-х – початку 2000-х років до "інтелектуальних табу" додалися проблеми корпоративного управління, грошей і грошового обігу. І це називається прогресом економічної науки і подоланням кризи 1970-х років! Навіть саме поняття інформації в мейнстрімі якщо і не ігнорується зовсім, то відтіснено на периферію. "В цьому немає нічого дивного, якщо взяти до уваги базові гіпотези неокласичної теорії"⁵⁵, – відзначає Ж.Сапир.

Між тим, вади методологічного ядра конструкції неокласичного синтезу (статичний характер дослідження, актуалізація приватновласницьких мотивів господарської діяльності, ефекти методологічної "короткозорості" та "далекозорості" – коли одиничне й особливе позиціонуються як загальне і навпаки, і т. п.) не є приватною справою західної науки і не належать до сфери суто умоглядного характеру: через навчальні курси і формування принципів економічної політики вони безперервно імплікуються в реальне господарське середовище, відтворюються в поведінці економічних суб'єктів. Апофеозом піднесення приватного інтересу, ігнорування уроків методологічних дискусій в економічній науці, поверхневого аналізу причин краху соціально-економічної моделі ортодоксального марксизму стали не лише прорахунки в ринковому реформуванні країн колишнього соціалізму, але й утрата орієнтирів сталого розвитку самими капіталістичними країнами в за розгорнення процесів лібералізації економічних відносин, що закономірно почалися в 1980-і роки і нестримно переросли в "дев'яності, що ревуть" (за Дж.Стігліцем), в ході реалізації ідей "нової" економіки як суспільства безперервних інновацій і надшвидкостей.

Конструкт "нової" економіки виник на стику теорії катастроф, синергетики, інформаційної теорії вартості, але концептуально оформився за мовчазної згоди доктрини неокласичного синтезу. Так, на початок 2000-х років у США офіційно "ною" визнавали економіку, що характеризується "...незвичайними змінами і приростом в економічних показниках, включаючи швидке зростання продуктивності праці, підвищення доходів, низький рівень безробіття і помірну інфляцію, які є наслідком комбінації досягнень науково-технічного прогресу, методів ведення

⁵⁴ Див.: История экономических учений (современный этап). – М., 1999. – С. 377–378.

⁵⁵ Сапир Ж. Экономика информации: новая парадигма и её границы // Вопросы экономики. – 2005. – № 10. – С. 4.

бізнесу й удосконалення економічної політики, що підсилюють один одного"⁵⁶. Адепти інформаційної теорії вартості формулювали правила мережевої економіки, заснованої на креативному мисленні: "...у природі немає і не може бути балансу і рівноваги; еволюція – це постійне руйнування і творення, зміна одних видів на інші, адаптація і взаємоперетворення. Те саме відбуватиметься і в Мережі: миттєве народження і загибель компаній; кар'єри, що плавно переходять у звільнення; нечітко окреслені угруповання з непостійною кількістю учасників". Мережі турбулентні та непередбачувані, мережева економіка функціонує на межі хаосу і руйнування, дотримуючись заповітів "Інтернаціоналу"; сумнівається – вмикайте "маслоробку", руйнуйте все і перемішуйте, цілком можливо, що вийде непогане масло..."⁵⁷

Правила "нової" економіки лягли на благодатний методологічний ґрунт економічного індивідуалізму, впродовж багатьох десятиліть культивований офіційною неокласичною ортодоксією. Фахівці відзначають, що інформаційні технології дозволяють грошовому капіталу стати віртуальним, здійснювати кругообіг швидкими спекулятивними схемами в автономному режимі, незалежно від виробничих ресурсів⁵⁸, і сама назва книги Б.Гейтса – "Бізнес із швидкістю думки" – якнайкраще ілюструє зміст цього феномену. Новий підхід до бізнесу, на думку В.Васильєва й Є.Роговського, полягав у тому, щоб винайти якийсь інноваційний проект, привернути до нього потенційних інвесторів обіцянкою високої прибутковості та налагодити механізми отримання "швидких грошей" за допомоги багатократної емісії акцій із постійно зростаючим курсом. Замість заробітної плати менеджери венчурних ("наукомістких") фірм отримували пакети акцій і опціонів (що, до речі, в корені суперечить вихідним принципам їхньої професійної етики. – Т.А.), і це "миттєво" робило їх мільйонерами, швидкі ж гроші витрачалися переважно на статусне споживання⁵⁹.

За потурання системи менеджменту всіх рівнів жадання швидкого збагачення охопило широкі маси населення. Перший крок у напрямку різкого розширення масштабів фінансових спекуляцій було зроблено Ч.Меррілом, який організував роздрібну торгівлю акціями, тобто вивів її за рамки елітних інвесторів

⁵⁶ Economic Report of the President 2001. – Washington, 2001. – Р. 19.

⁵⁷ Семёнов А. Новые правила для новой экономики. Дайджест статьи Кевина Келли из журнала "Wired" // Знание – сила. – 1998. – № 4. – С. 27–28.

⁵⁸ Див.: Спичкин В.А. Политэкономия электронных скоростей // США–Канада: ЭПК. – 2006. – № 11. – С. 93.

⁵⁹ Див.: Васильев В.С., Роговский Е.А. Грядущая финансовая турбулентность // США–Канада: ЭПК. – 2008. – № 3. – С. 5.

Уолл-стріт, – пишуть В.Васильєв і Є.Роговський. – З середини 1990-х років пересічних американців охопив справжній ажіотаж, багато хто з них кинувся інвестувати в наукомісткі технології, а преса рясніла повідомленнями про те, що люди залишали традиційні робочі місця і ставали біржовими трейдерами, нерідко працюючи вдома за персональними комп'ютерами⁶⁰. Гасло "Нарощуй капіталізацію або йди з бізнесу" стало девізом другої половини 1990-х років. А якщо взяти до уваги, що суб'єктами бізнесу в умовах ринкової економіки, крім власне підприємців-інвесторів, є і держава, і споживачі, і наймані працівники, то проблема нарощування капіталізації стала об'єктом пильної уваги практично всіх верств населення; про це свідчить факт великого поширення популярних навчальних посібників, що розкривають таємниці успішної капіталізації та перетворення багатства на ринкові активи для всіх охочих, включаючи школярів⁶¹.

Глобальному пожвавленню інстинктів збагачення не перешкодили зловісні передвістя – крах банку "Беррінгз" в середині 1990-х років, подальше розорення найбільших американських компаній "Енрон" і "Уорлдком", "вибух" спекулятивного пузиря на ринку інформаційно-комунікаційних технологій, коли вартість акціонерного капіталу зменшилася більш ніж на 5 трлн дол., а зі знов створених венчурних компаній вижило не більше половини⁶². Після невдач на ринках інформаційно-комунікаційних технологій фінансові спекуляції перемістилися у сферу іпотечного кредитування; "для розчарованих фондових інвесторів бальзамом стали величезні маєтки. На цей момент єдиним захопленням, рівним іграм у нерухомість, є національна звичка грати в покер"⁶³, – писав задовго до фінансової депресії 2008 року видний американський економіст Р.Шиллер.

Чому ж ніхто не почув його слів, так само як і слів Дж.Стігліца, Дж.Сороса, багатьох інших зарубіжних і вітчизняних відомих економістів? Тому що загальну модель господарського розвитку, так само як і основні принципи економічної політики в розвинених країнах, сьогодні методологічно формують не погляди і концепції вказаних авторів, а офіційна доктрина неокласичного синтезу, яка в умовах ідейного краху марксизму дедалі більше поширює свій вплив не лише в пострадянському і постсоціалістичному інтелектуальному середовищі, але практично в усьому світі. Саме її методологічна неспро-

⁶⁰ Див.: Там же. – С. 4–5.

⁶¹ Див.: Сото Э. де. Загадка капитала: Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всём остальном мире. – М., 2001; Хилл Н.. Думай и богатей. – Минск, 2007; Кийосаки Р., Лектер Г. Богатый папа, бедный папа. – Минск, 2008 та ін.

⁶² Васильев В.С., Роговский Е.А. Грядущая финансовая турбулентность. – С. 5.

⁶³ Цит. за: Там же. – С. 6.

можність та ідейна порожнеча вкотре оголилися на глобальному рівні; натомість доктрина "нової" економіки з серцевиною у формі економіки знань (коли знання розглядають як різновид "інтелектуальної технології", а здатність мислення ототожнюється з креативністю) лише довела до логічного завершення вихідний принцип методологічного індивідуалізму, на практиці показавши всю його руйнівну силу.

Поза сумнівом, офіційна неокласична доктрина і сьогодні має у своєму розпорядженні достатній науковий потенціал як для захисту власного методологічного ядра, так і для придумання стихії фінансових ринків; тут "райдужні перспективи прогресу" пов'язують, перш за все, з розробленням управлінських механізмів на базі нового класу макроекономічних моделей⁶⁴. Проте непорушним фактом залишається і те, що відновлення порушеної економічної рівноваги на старій методологічній основі означає відновлення попереднього аморального світопорядку, який містить загрозу нових глобальних потрясінь. Тим часом, у надрах економічної науки як логіки Середнього шляху ще в 1960-і роки, зокрема працями П.Сраффи, було передбачено й у загальних рисах окреслено контури принципово нової моделі загальної економічної рівноваги господарської системи⁶⁵. В ході методологічних дискусій 1960-1970-х років загальнонаукова (а разом з тим загальнолюдська) складова сраффіанської спадщини піддалася ігноруванню, а в подальшому – замовчуванню з боку офіційної неокласики. Внаслідок ідеологічного табу (аналогічного тому, яке за радянських часів було накладено на дослідження проблеми так званої суперечності між I і III томами "Капіталу" К.Маркса) вказана спадщина не отримала адекватної наукової оцінки і повноцінного розвитку⁶⁶, і це значно послаблює методологічний потенціал економічної теорії в умовах глобальних трансформаційних зрушень сучасності.

Але хто може судити неокласичну ортодоксію? Свого часу її, наприклад, активно викривали представники ортодоксального марксизму, сьогодні марксистські традиції в економічній науці відроджуються й їх прихильники (в тому числі на пострадянському науковому просторі) знову виступають із критикою маржинальної доктрини економікс. На перший погляд така критика є правомірною. Як ішлося раніше, традиційна неокласика у важкі часи неодноразово зверталася (не афішуючи своїх прагнень) до марксистської теоретичної спадщини і частково асимілювала її, вмі-

⁶⁴ Див., напр.: Вудфорд М. Сближение взглядов в макроэкономике: элементы нового синтеза // Вопросы экономики. – 2010. – № 10. – С. 17-29.

⁶⁵ Див.: Сраффа П. Производство товаров посредством товаров. Прелюдия к критике экономической теории. – М., 1999.

⁶⁶ Див. про це: Артёмова Т.И. Стоимость и цена: логико-исторический процесс формирования.

ло маніпулюючи власним "методологічним ядром" і його "захисною оболонкою", що дозволяло їй не відступати від вихідних аксіоматичних принципів і зберігати ідейний фасад загальної конструкції неокласичного синтезу. Ось і зараз під впливом фінансової кризи і подальшої економічної рецесії на Заході спостерігається черговий сплеск суспільного інтересу до теорії К.Маркса⁶⁷. Відомо також, що в СРСР (який ідейно спирався на соціально-економічну доктрину ортодоксального марксизму) держава активно підтримувала фундаментальні наукові розроблення, розцінюючи, таким чином, результати наукової й освітньої діяльності як загальнонародне благо, а не об'єкт комерційного інтересу й інноваційних спекуляцій. Проте саме по собі розмежування продуктів наукової діяльності на фундаментальні та прикладні не є критерієм їх віднесення до приватного або суспільного блага. Крім того, вузькоприкладний характер використання знання в СРСР виявив себе, мабуть, не меншою мірою, ніж у "новій" економіці.

*З часів соціалізму широко відомою є теза про науку як головну продуктивну силу суспільства, але найважливішу функцію продукт наукової й освітньої діяльності виконував тут, трансформуючись в ідеологічну зброю обґрунтування і захисту переваг соціалістичного ладу порівняно з капіталістичним, суспільної власності порівняно з приватною. Саме в цю галузь на шкоду решті, зокрема, практично-прикладним розробленням було спрямовано інтелектуальну потужність суспільства. Проте, вказує С.Булгаков, суспільна власність, про яку говорить соціалізм, убачаючи в ній гідну прагнень мету і цінність, пов'язуючи з нею надію на щастя й облагороджування людства, справді виявляється такою самою спокусою, як і власність приватна. "Хай вона буде вільною від тих зловживань, які пов'язані саме з приватною власністю, але, стаючи самодостатньою нормою життя, вона являє... такі самі пута для духу, полон для душі, як і приватна власність. Інакше кажучи, полон душі у багатства й у власності, – однаково, особистої чи суспільної, рівно негожий і небезпечний, і соціалізм такою самою мірою вимагає аскетичного регулювання життя, як і приватна власність, бо поза цим і він перетворюється на служіння маммону"*⁶⁸.

Таким чином, і суспільний, і приватний інтерес у їх завершеному ("чистому") вигляді є однаково нерівноважними,

⁶⁷ У Німеччині, наприклад, у період кризи продажі "Капіталу", в тому числі на CD-дисках, збільшилися втричі; книгу почали видавати в Туреччині, де її ще донедавна було заборонено. І ці приклади є аж ніяк не одиничними.

⁶⁸ История экономической мысли. – Т. 1. – Вып. 3. – М., 1916. – С. 44.

крайніми (граничними) підставами, але аж ніяк не стійкою платформою для системи суспільного впорядкування. Такими самими крайнощами постають і конструкції ортодоксального марксизму і неокласичного синтезу, що методологічно спираються на них; життя виявило їхню ідейну неспроможність і практичну недоцільність; вони нічого не можуть запозичити сьогодні один у одного для виправдання власної бездуховності, так само як і нічого з досвіду один одного не можуть запозичити і реальні господарські системи традиційного соціалізму і капіталізму. Навіть власна історична пам'ять не є для них джерелом імунігенезу. Справді, спроба реалізувати в колишньому СРСР стратегію соціально-економічного прискорення на основі рекомендацій доктрини неокласичного синтезу зумовила явище соціально-економічного колапсу і започаткувала процеси ринкової трансформації інверсійного типу⁶⁹, але вона не стала застереженням для некритичного сприйняття і реалізації ідей "нової" економіки ні на Заході, ні на пострадянському просторі. Адже концепція "нової" економіки є не продуктом приватних наукових розроблень американських економістів, а формою офіційної державної доктрини⁷⁰, стратегічною ідеологією, що претендує на глобальний суспільний вплив за типом "нового курсу" Ф.Рузвельта.

Сподіваючись на всемогутність наукового інструментарію мейнстриму, вказана ідеологема подала надію світовій інтелектуальній еліті, що "...виникнення економіки, заснованої на знаннях, кардинально змінює закони господарського розвитку. Окремі країни і регіони, які ще донедавна перебували на стадії переважного аграрного розвитку, можуть буквально стрибнути в економіку знань, минувши стадію традиційної індустріалізації... В сучасних умовах досягнення індустріалізації старого стилю втрачають сенс як індикатори економічного прогресу"⁷¹. Проте привабливість указаної тези для господарювальних суб'єктів різного рівня, які хочуть швидко поправити власний добробут, на практиці обертається пасткою лінійного часу⁷², аналогічною тій, що виникає в результаті стрімкого розвитку некерованої ядерної реакції.

Головна істина, яку висвітлила нинішня глобальна криза, полягає в тому, що змагання двох соціально-економічних сис-

⁶⁹ Див.: Гриценко А.А. Структура рыночной трансформации инверсионного типа // Экономика Украины. - 1997. - № 1. - С. 4-10.

⁷⁰ Див.: Васильев В.С. "Новая американская экономика": шаг вперед, три шага назад // США-Канада: ЭПК. - 2005. - № 9. - С. 3-4.

⁷¹ Арыстанбекова А. Экономика, основанная на знаниях. - С. 30.

⁷² Див.: Василенко И.А. Политическое время на рубеже культур // Вопросы философии. - 1997. - № 9. - С. 48; Могилевкин И. Фактор времени в политике России и других держав // Мировая экономика и международные отношения. - 1997. - № 11. - С. 5 та ін.

тем, двох ідеологій, двох способів життя, що тривало впродовж XX століття, врешті завершилося, так і не виявивши світового ідейного лідера. В умовах формування інформаційного суспільства теорія неокласичного синтезу, так само як і доктрина ортодоксального марксизму, виявилися неспроможними обґрунтувати загальні закономірності соціально-економічного розвитку ні для власних країн, ні для глобального соціуму; вказані політико-економічні моделі в завершеному вигляді виявилися різновидами QWERTY-ефектів, своєрідними інституційними пастками, що заплутали людство в темних лабіринтах мережевої економіки і гостро позначили проблему формування відносин довіри на всіх рівнях системи суспільного господарства. У контексті сказаного вимагає сутнісного переосмислення глобальний модернізаційний проект, на який сьогодні покладають багато надій. Залишаючись продуктом традиційного економічного знання, він задає алгоритми переформатування процесів капіталізації в економіці, але не здатний ініціювати творче опанування цими процесами, спрямувати їх у річище перетворення "природи створеної на природу, що творить". Через інституційну дисфункціональність цей проект не може слугувати гідною відповіддю людства на глобальні виклики, актуалізовані фінансово-економічною кризою.

Чи означає це, що економічна наука повністю вичерпала свій методологічний потенціал? З одного боку, традиційна економічна теорія в особі доктрини неокласичного синтезу і теорії ортодоксального марксизму (а разом з тим і традиційної інституціональної економіки) заслуговує на засудження за те, що привласнила собі право формувати основне річище і говорити від імені економічної науки загалом, адже остання не давала жодній з указаних доктрин таких повноважень. З іншого боку, економічна теорія не зводиться виключно до названих доктрин, її могутній евристичний потенціал лише чекає свого самопізнання через "повернення в розум Істини" (за С.Булгаковим). Внутрішній суд совісті самої економічної науки як суб'єкта логіки Серединного шляху є вищим судом для традиційної економічної теорії й одночасно шляхом її повернення в розум Істини.